

«free upbringing», aristocratic and democratic «new schools», conservative pedagogy, labour schools.

Key words: self-government, conservative pedagogy, reformatory pedagogy, «new upbringing», «new school», « free upbringing», labour school.

УДК 373.4: 033

О. Л. Пруцакова, м. Київ

ВПЛИВ ЗОВНІШНІХ ЧИННИКІВ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА НА ЕКОЛОГІЧНУ ПОВЕДІНКУ ШКОЛЯРІВ

Обгрунтовано вплив зовнішніх чинників міського середовища на характер поведінки городян у довкіллі, виокремлено і охарактеризовано її екодевіантний тип стосовно міських школярів.

Ключові слова: міське середовище, екологічна поведінка, екодевіації.

Дослідження проблеми формування поведінки особистості у навколишньому середовищі носить інтегрований характер і враховує як педагогічні та психологічні закономірності, так і екологічні особливості територій, на яких формується спільнота. Елементи навколишнього середовища, як природного, так і перетвореного, завжди відображаються на тенденціях розвитку і особливостях індивідуальної і масової екологічної свідомості, на способах мислення, якими оперує свідомість, і зрештою, на *поведінці особи*. Перетворене людиною середовище в містах здійснює вплив на свідомість людини, протікання її психічних і фізіологічних процесів. Сам процес адаптації часто пов'язаний з тривалими станами дискомфорту, депривації і фрустрації — станами, що знаходять своє наступне вираження або у соматичних і психічних розладах, або у підвищеній агресивності громадян.

Загалом проблема впливу ландшафтів на характер ментальності їх населення не є широко розробленою як у етнографії, так і науках, дотичних до проблем формування особистості. Корифеєм першого аспекту визнають Л. М. Гумільова [1]. Деякі психологічні аспекти впливу довкілля на психіку особистості і її ментальність відзначено у дослідженнях В. О. Скребця [5].

На вплив міського середовища на стан його жителів звертали увагу В. П. Алексеев, Т. І. Алексеева, А. Л. Пурунджан.

Останнім часом активізувалась увага до вивчення впливу урбанізованого середовища на особистість. Особливо актуальними і розробленими виступають валеологічні аспекти, і набагато менше уваги приділяється чинникам впливу міського середовища на психічні стани городян і зміни їх поведінки у історично новому середовищі. Переважна зосередженість населення в містах, гострота прояву екологічних проблем на урбанізованих територіях і визначає увагу до впливу міського середовища на психічний стан його жителів, що зазвичай виявляється у особливостях поведінки городян. Важливість врахування впливу зовнішніх чинників на підростаюче покоління й відповідної корекції і спрямування педагогічних впливів обґрунтовується також у документах збалансованого розвитку суспільства і Декади ООН з освіти у його інтересах (2005-2014 рр.) [3; 6]. Аналіз екологічних складових свідомості і світогляду городян, переважних мотивів їх взаємодії з природою потребує особливої уваги. Адже саме вони визначають прояви щоденної поведінки і, як результат, стан довкілля міста загалом.

Метою статті є обґрунтування впливу зовнішніх чинників міського середовища на характер поведінки городян у довкіллі, викремлення її екодевіантного типу стосовно міських школярів.

Специфічні риси екологічної свідомості й світогляду городян базуються на процесі відчуження від природи під час створення самого міста як захищенішого від зовнішніх негараздів середовища існування людей, результату певного рівня соціалізації етносу, який вже досяг певної «свободи» від навколишньої природи. Тож пристосування до міського способу життя торкається насамперед психічних і психологічних процесів кожної особистості.

На екологічну свідомість і поведінку городян, рівень її екологічної доцільності здійснюють ЗОВНІШНІЙ вплив специфічні риси кожного міста, які можемо об'єднати у наступні:

- рівень гомогенності — агресивності середовища;
- темп життя;
- густина населення.

Проблемою взаємодії людини з видимим середовищем займається **відеоекологія** (В.А.Філін) [8]. Під *видимим середовищем* розуміємо те, яке людина сприймає зором. Видиме середовище носить природний і штучний характер. Природне видиме середовище повністю відповідає особливостям зору. А штучне часто суперечить зоровому сприйняттю людиною. У міському середовищі це виявляється особливо яскраво.

Як фізіологічний механізм в основі зазначеного процесу лежить **автоматія саккад** — властивість органу зору здійснювати швидкі ритмічні мимовільні рухи (саккади — від старовинного французького слова, що перекладається як «тріпотіння вітрила»). Око у процесі еволюції «звикло» сприймати певну кількість зорових вражень залежно від специфіки материнського ландшафту, а мозок — її обробляти, що призводить до відчуття комфорту. У місті кількість «комфортних» зорових вражень порушується.

Суперечать зоровому сприйняттю у місті гомогенні (в яких або зовсім відсутні видимі елементи, або число їх різко знижене) поля і агресивні (з однаковими рівномірно розподіленими видимими елементами) площини, а також нехарактерні для природного оточення прямі лінії і кути, статичні поверхні великого розміру і бідної кольорової гамми. Їх споглядання неминуче веде до відчуття дискомфорту, оскільки відсутні деталі для фіксації погляду.

Аналогічне відчуття викликають торці будівель, великі скляні поверхні, асфальтове покриття і англійський газон.

Окрім гомогенних полів на формування свідомості впливають і агресивні видимі поля — простори, на яких рівномірно розосереджена значна кількість однакових елементів.

Агресивне видиме середовище властиве багатопверховим будівлям, де на величезній стіні розосереджено велика кількість вікон. В цілому око ковзає по всьому полю, не знаходячи елементів для фіксації по великій площині з величезною кількістю однорідних елементів.

У гомогенному середовищі після чергової саккади в мозок поступає недостатньо інформації, не можуть повноцінно працювати бінокулярний апарат і інші механізми зору, зокрема апарат акомодатії, регуляція розміру зіниці, що призводить до зорових вад. Тож, найпоширенішим дефектом зору в містах є короткозо-

рість, яка у міських умовах зустрічається в 1.5-2 рази частіше, ніж в сільській місцевості.

Перевантажені у агресивному середовищі і фоторецептори. Потік сигналів з сітківки ока в зорові центри мозку майже не несе очікуваної мозком інформації, дестабілізуючи його роботу.

Гомогенне і агресивне середовища вимагають максимального примушення в роботі зорового аналізатора. В результаті цього вся зорова і відповідно ЦНС вимушена працювати у надвиратному режимі, що викликає її швидку стомлюваність і виснаженість. Це виступає спонукає відчуття постійної втоми і «зорового голоду» [8].

За даними ВОЗ процеси урбанізації ведуть до неухильного зростання числа *психічних захворювань*, бо тривале перебування городян в одноманітному видимому середовищі веде до вираженого психологічного дискомфорту і безпричинного озлоблення. Як правило, там, де гірше візуальне середовище, вище рівень *агресивності населення*.

Протиріччя між урбанізованим візуальним середовищем, фізіологічними механізмами зору і подальшими мозковими операціями виявляються в подальшій специфіці сприйняття городянином простору і неможливості адекватної орієнтації в ньому. Це провокує стани депривації і фрустрації, що виявляються у зростаючій агресивності і подальшому *поведінковому вандалізмі* та інших проявах агресії.

У міському середовищі часто говорять про **темп життя**. На думку Е. Тоффлера темп життя — це вирішально важлива психологічна змінна, яка практично ігнорується [7]. Але темп життя впливає на поведінку, викликаючи сильні і суперечливі реакції у різних людей.

Протягом минулих епох за життя однієї людини темп міг змінитися мало, проте зараз сила прискорення інша. Збільшений темп життя, збільшена швидкість широких наукових, технічних і соціальних змін впливають на життя індивіда. Поведінка людини в значній мірі мотивована привабливістю або запереченням темпу життя, який нав'язує індивідові суспільство або група, в яких він включений. Хоча поняття «темп» багатовекторне (італ. tempo — від лат. tempus — час) [9], врахуємо, що це- ступінь швидкості руху, здійснення, інтенсивність розвитку чого-небудь. Це вели-

чина завжди відносна. Але завжди — це зіставлення тривалості однієї секунди з тривалістю іншої. Інакше кажучи, «темп часу», — це інтенсивність часу в зіставленні з «іншим» часом, інтенсивність, що характеризується частотою подій в системі.

Тож йдеться про співвідношення швидкості здійснення подій у місті з власним відчуттям часу городянином.

У міських середовищах темп життя можемо розглядати в декількох площинах: як співвідношення швидкості здійснення послідовних подій в містах різних країн; як співвідношення швидкості здійснення послідовних подій в різних містах однієї країни; як співвідношення швидкості здійснення послідовних подій між частинами одного міста («центр-околиця»). З психологічної точки зору найважливішим є *сприйняття людиною з власним часом швидкості здійснення послідовних подій в навколишньому середовищі*.

Перші з названих аспектів досліджувалась Р. Лівайном (Robert Levine). Учений зробив висновок про те, що в різних країнах люди ставляться до часу по-різному, живуть в різному темпі. Це можна продемонструвати на точності вуличного годинника, не підключеного до єдиної системи (перевірявся годинники на будівлях банків), середній швидкості пішоходів в діловій частині міста в гарну погоду, часі на покупку поштової марки на пошті, частці перехожих з наручним годинником в центрі міста в робочий час [7].

Відмічені чіткі відмінності між країнами за всіма цими показниками та містами в одній країні. Сучасніші дослідження темпу життя у містах демонструють, що швидкість руху людей на тротуарах (показник загального темпу життя в містах) за останні десять років виросла на 10%. (Richard Wiseman) Найшвидше за останнє десятиліття почали ходити пішоходи в Сінгапурі: швидкість ходіння там зросла на 30%.

Р. Вайсман вважає, що результати експерименту красномовно ілюструють зміни в «фізичному і соціальному здоров'ї міст», що «вимірювання швидкості руху пішоходів дозволяє зрозуміти стан фізичного і соціального здоров'я міста. Темп життя в найбільших містах набагато вищий, ніж раніше» [8, с. 34].

Також виявили відмінності між крупними і середніми містами в одній країні, особливо за швидкістю пішоходів: у великому місті люди ходять швидше.

Як позначається на здоров'ї високий темп? Лівайн і його колеги виявили, що в «швидких» містах городяни мали вищі показники захворюваності, особливо серцево-судинної.

Згідно співвідношення сприймання «зовнішнього» і «внутрішнього» часу можна об'єднати городян у групи:

- «зовнішній час не відповідає внутрішньому» (ті, зовнішній час яких випереджає внутрішній та ті, зовнішній час яких відстає від внутрішнього).
- зовнішній час відповідає внутрішньому.

Частина людей настільки прив'язана до швидкого темпу, що відчувають тривогу, напругу або дискомфорт, коли темп сповільнюється. Вони відчайдушно хочуть бути там, «де відбуваються події». Але у інших він викликає неприязнь, неприйняття і втому. Сповільнене сприймання часу характерне для тих, хто насилу сприймає цінності технологічної цивілізації, несвідомо намагається втекти від темпу життя, знаходячи його нестерпним. Різке неприйняття часу і відповідно, різний темп життя характерні для різних віків і для різних культур.

Населення іноді активно протистоїть зміні темпу. Вторгнення чужого відчуття часу може викликати опір суспільства. У містах вторгнення чужого часу і темпу часто виявляється в «культурі швидкого замовлення» і нав'язується мас-культурою.

Городяни першої групи почувають себе дискомфортно. Тривале неспівпадання темпів життя може викликати серйозні психічні розлади, що врешті решт можуть виявитись у фрустраційних і деприваційних станах, провокуючи агресію і девіації у поведінці.

Якщо особистість не адаптує свої очікування тривалості до прискорення, що продовжується, вона починає відставати у відчутті часу й не встигає виконувати соціальні ролі. Саме це «особистісне гальмування» ймовірно, сприяє депривації.

Індивід, який внутрішньо відчуває принцип прискорення, неусвідомлено компенсує стиснення часу. В результаті його рідше можна застати знеацька, ніж людину, чий очікування тривалості застигли, і яка зазвичай не передбачає скорочення тривалості ситуацій.

Демографічний показник **густоти населення** у містах перевищує середній у кілька десятків разів. Відповідно у місті зростає і кількість особистісних контактів. Їх надмір призводить до пси-

хологічного напруження, що здатне спровокувати агресивні чи депресійні стани.

Психологи відзначають, що в мегаполісах люди спілкуються абсолютно інакше, ніж в невеликих населених пунктах. У мегаполісі люди частіше піддаються стресам, більше спілкуються з представниками інших націй і уродженцями інших міст. Це створює певну психологічну напруженість. Посилює кількість контактів і високий темп життя.

Еволюційно людині як біологічному виду загалом не комфортно бути тривалий час у скупченні собі подібних. Це сприяє зростанню агресивності і прихованих комплексів і, звичайно, не покращує психічне здоров'я громадян. Надмір особистісних контактів активізує психологічний захисний механізм свідомого їх обмеження. Тому міські сусіди мають один про одного набагато менше інформації, ніж сільські, що живуть у середовищі нормальної кількості контактів.

Надмір контактів у місті виявляється у частих перепадах настрою, агресивності, втомі від спілкування. Це психічна реакція на мегаполіс, прагнення захистити себе від всіх неприємностей, пов'язаних з розвитком надміст.

Сукупний вплив означених зовнішніх чинників урбанізованого середовища часто нівелює глибинні, сутнісні риси людської особистості які торкаються, скажімо, пошуків сенсу життя. Виступаючи «непершочерговими» і, начебто, «необов'язковими» в урбанізованих умовах, ці пошуки для більшості городян «відновлюються» лише під час відпочинку у природному середовищі.

Розвиток специфічних станів свідомості відображається на поведінці і характері діяльності. І хоча загалом їх причини агресивної поведінки городян криються у нестачі їх культури, виключати роль зовнішніх чинників у цьому процесі на нашу думку не слід. Невмотивована агресія є небезпечнішою, ніж та, що виступає свідомо обраним шляхом вирішення особистісних проблем жителів і міських, і сільських середовищ, оскільки може бути спрямована на будь-кого. «Розрядження» агресії чи інших психічно негативних станів у більшості випадків відбувається щодо слабкіших об'єктів — жінок, дітей, тварин, рослин тощо.

Враховуючи наявність у переліку об'єктів, щодо яких можлива агресивна поведінка, об'єктів довкілля, маємо підстави

визначити *екодевіантний* тип поведінки особистості у навколишньому середовищі. Враховуючи, що взірцевим типом поведінки у довкіллі є екологічно доцільний тип (під яким вбачаємо систему соціально обумовлених, свідомо керованих дій і вчинків у сфері безпосередньої і опосередкованої взаємодії з довкіллям, що має на меті узгодження потреб суб'єкта з вимогами збалансованого розвитку суспільства) [4], спробуємо визначити особливості екодевіантної поведінки. Зазначимо, що екодевіантна поведінка у більшості випадків притаманна дітям і молоді, дорослі ж припускаються прикрих вчинків в основному з традиційних міркувань та звичок або з нестачі необхідної інформації. Тому корекція виховних впливів і загальне спрямування екологовиховного процесу на формування екологічно доцільної поведінки школярів є надзвичайно актуальним. Поширення екодевіантної поведінки серед міських школярів пояснюється не лише зовнішніми чинниками міського середовища, а й традиційними вадами екологічного виховання у сім'ї і школі, бурхливим гормональним розвитком, надмірною інтелектуалізацією міського життя, недоліками самовиховання тощо. Однак, вплив зовнішніх чинників урбожиття на зростання агресивності і, водночас, депресивності городян (в тому числі і школярів) є доведеним.

Тож, спробуємо визначити риси екодевіантної поведінки школярів.

Загалом це поведінка, яка суперечить моральним і екологічним нормам і правилам. Без дорослих, у своєму колі школярі руйнують природні об'єкти, не маючи змоги пояснити навіщо, агресивно сприймаючи зауваження. Здійснюючи природонебезпечні дії, байдужо ставляться до аналогічної поведінки інших. Учні не вміють мінімізувати власний вплив на довкілля на побутовому рівні, не переймаються питаннями раціонального ресурсоспоживання, оскільки не усвідомлюють процес використання ресурсів як вплив на природу. Емоційні реакції щодо природи неадекватні: виявляються у грубості, жорстокості, байдужості. Відсутнє бажання милуватися природою, цікавість до неї. Учні не мають чітких моральних орієнтирів стосовно як об'єктів природи, так і використання ресурсів. Ставлення до природи нестійке, переважно прагматичного характеру. Рейтинг екологічних цінностей у ієрархії особистісних низький. Потреба у спілкуванні з природою невиражена.

Як правило такі школярі мають фрагментарний характер екологічних знань, практично не обізнані з екологічного права та проблем сталого розвитку суспільства, екологічних проблем місцевого рангу. Учні не вміють критично оцінювати факти, не розуміють взаємозалежність природи та людини, природи та суспільства. Правил поведінки дотримуються ситуативно. Вони не усвідомлюють побутову діяльність як чинник впливу на довкілля, тож мають невиражену готовність до вирішення екологічних проблем та не вважають себе відповідальними за наслідки власної діяльності у довкіллі.

Таким чином з огляду на об'єктивний характер і постійний вплив зовнішніх чинників міського середовища на формування особистості городян зменшенню чи уникненню проявів екодевіацій у поведінці міських школярів можуть сприяти корекційні виховні впливи, спрямовані насамперед на формування потреб, цінностей та мотивів взаємодії з довкіллям, усвідомлення власного впливу на довкілля під час побутової діяльності. Їх розробка — у перспективі педагогічних досліджень.

Література:

1. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли/Л. Н. Гумилев. — М.: Наука, 1999. — 534 с.
2. Медведев В. А. Экологическое сознание: Учебное пособие. Изд. второе, доп./В. А. Медведев, А. А. Алдашева. — М.: Логос, 2001. — 384 с.
3. Програма дій «Порядок денний на XXI століття» (Самміт «Планета Земля», 1992). — К.: Інтелсфера, 2000. — 359с.
4. Пустовіт Н. А. Теоретичні засади формування екологічно доцільної поведінки школярів/Н. А. Пустовіт//Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць. — Вип. 13. книга 1. — Кам'янець-Подільський: Видавець Зволенко Д. Г., 2009. — С. 353-361.
5. Скребець В. О. Екологічна свідомість: історичний розвиток, сучасний стан, психологічна діагностика/В. О. Скребець. — Чернігів.: Б. в, 1997. — 66 с.
6. Стратегія ЄЕК ООН для освіти в інтересах сталого розвитку (прийнята на нараді високого рівня представників мініс-

- терств охорони навколишнього середовища і освіти, Вільнюс, 17-18 березня, 2006р. — 22 с.
7. Тоффлер Э. Шок будущего/Э. Тоффлер. — М.: АСТ, 2004. — 557 с.
8. Филин В.А. Видеоэкология/В.А. Филин. — М.: Наука, 1997. — 257 с.
9. Философский энциклопедический словарь/Редкол: С.С. Аверинцев и др. — 2-е изд. — М.: Сов. энциклопедия, 1989. — 815 с.

Обосновано влияние внешних факторов городской среды на поведение горожан в окружающей среде, выделен и охарактеризован ее экосдевиантный тип относительно городских школьников.

Ключевые слова: городская среда, экологическое поведение, экосдевиации.

Influence of external factors of urban environment is grounded on the environment conduct of townspeople, selected and described it ekodeviant type in relation to city schoolchildren.

Keywords: urban environment, ecological conduct, ekodeviation

УДК 37.036.373

В. В. Рагозіна, м. Київ

ЕСТЕТИЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ЗНЗ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Висвітлено наукові підходи щодо проблеми естетизації навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах.

Ключові слова: естетизація навчально-виховного процесу, загальноосвітні навчальні заклади.

У сучасному світі мета освіти і виховання співпадає з метою життєдіяльності людини нової генерації, якою є самовираження і самореалізація особистості у широкому спектрі діяльності. Означена мета співзвучна природі естетичного розвитку особистості, від естетичної і культурної зрілості якої залежить моральне здоров'я суспільства, вирішення екологічних проблем, духовне становлення майбутніх поколінь. У зв'язку з цим, у сьгоднішніх соціокультурних умовах особливої актуальності набуває есте-